

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Het land van herkomst : perspectieven op verbondenheid met Marokko, 1960-2010

Bouras, N.

Citation

Bouras, N. (2012, November 27). *Het land van herkomst : perspectieven op verbondenheid met Marokko, 1960-2010*. Verloren BV, Hilversum. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/20180>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/20180>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/20180> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Bouras, Nadia

Title: Het land van herkomst : perspectieven op verbondenheid met Marokko, 1960-2010

Date: 2012-11-27

5 Marokkaanse perspectieven op verbondenheid met het herkomstland, 1960-2010

In de zomer van 1963 bracht de Amerikaanse president John F. Kennedy een bezoek aan Ierland, het geboorteland van zijn overgrootvader. Duizenden enthousiaste mensen stonden aan de kant van de weg en begroetten de president als de teruggekeerde ideale zoon.¹ In zijn toespraak in New Ross bedankte president Kennedy zijn toehoorders voor het warme onthaal: 'De dochters en zonen van Ierland, verspreid over de hele wereld, behoren tot de beste en meest loyale burgers van de landen waar ze naartoe zijn gemigreerd, maar bewaren ook warme banden en herinneringen aan hun land van herkomst'.² 'Aankomst van president Kennedy in Dublin voelt als thuiskomen', kopte *The New York Times*.³ Drie decennia later, in 1995, sprak de Ierse president Mary Robinson in soortgelijke bewoordingen het Ierse parlement en senaat toe: 'Het koesteren van de diaspora is een morele plicht. De relatie met de diaspora kan onze samenleving de waarden van diversiteit, tolerantie en rechtvaardigheid leren'.⁴ In mei 2011 deed president Obama het bezoek van Kennedy min of meer over. Hij werd eveneens ingehaald als een verloren zoon. Obama vereerde de bevolking van het kleine dorpje Moneygall, het geboortedorp van zijn bet-bet-bet-overgrootvader, met een speciaal bezoek. In de Ierse en internationale media werd veel nadruk gelegd op Obama's Ierse wortels.⁵

Op 13 februari 2008 verklaarde de toenmalige Marokkaanse minister voor Marokkanen in het buitenland, Mohamed Ameer, in de Marokkaanse krant *Aujourd'hui Le Maroc* dat 'de Marokkaanse gemeenschap in het buitenland beschouwd werd als de zeventiende provincie van Marokko'.⁶ Deze uitspraak deed hij in het kader van de voorbereidingen van een nieuwe nationale politiek waarin Marokkanen in het buitenland (*Marocains résident à l'étranger*; MRE) een actieve en participatieve rol moesten krijgen.⁷ De directe aanleiding voor deze nieuwe nationale politiek was het streven van de Marokkaanse koning Mohammed VI om de banden van Marokkanen in het buitenland, met name spirituele, culturele en familiebanden, met hun herkomstland te versterken.⁸ De Nederlandse pers en politiek konden geen Iers enthousiasme opbrengen en reageerden geenszins positief en veroordeelden de bemoeienis van de Marokkaanse overheid met haar emigranten.

Deze twee voorbeelden uit Ierland en Marokko raken aan de kern van dit hoofdstuk. Hierin stel ik de vraag welke motieven herkomstlanden hebben om banden aan te halen met hun emigranten. Die motieven moeten inzicht bieden in enerzijds de belangen van herkomstlanden en anderzijds de factoren die verbondenheid met de emigranten beïnvloeden. Net als veel andere emigratielanden voerde Marokko een emigratiepolitiek. Marokko telt 34 miljoen inwoners. Buiten Marokko wonen zo'n 4,5 miljoen Marokkanen. Met ongeveer 11 procent van de bevolking buiten de landsgren-

zen is het niet verrassend, althans vanuit het perspectief van de Marokkaanse overheid, dat er een specifiek op deze groep gericht beleid bestaat. In dit hoofdstuk analyseer ik de ontwikkelingen in de Marokkaanse emigratiepolitiek en verklaar ik de veranderde perspectieven van de Marokkaanse overheid op de banden met Marokko.

Herkomstlanden en hun emigranten

Migratie wordt vaker bestudeerd vanuit het perspectief van het vestigingsland (immigratie) dan vanuit het perspectief van het herkomstland (emigratie).⁹ Een gevolg hiervan is dat de literatuur over emigratiebeleid minder ontwikkeld is dan de literatuur over immigratiebeleid. De geringe aandacht voor de emigratiepolitiek van landen van herkomst is opmerkelijk, omdat vanaf de jaren 1970 een groot aantal herkomstlanden de banden met de emigrantengemeenschappen institutionaliseerde.¹⁰ De Filipijnse overheid onderhoudt al sinds de jaren 1970 sterke banden met landgenoten buiten de landsgrenzen.¹¹ Het Bureau van Buitenlandse Chinese Zaken probeerde vanaf begin jaren 1980 jonge mensen van Chinese afkomst woonachtig in het buitenland aan China te binden. In 1995 stelde Rusland de Raad van Landgenoten in, die de belangen van in het buitenland wonende Russen (en hun nakomelingen) vertegenwoordigde. In 2000 creëerde de Mexicaanse president Vicente Fox een presidentiële Raad voor Mexicanen in het Buitenland met als doel hechtere banden tussen Mexicaanse emigranten en Mexico en de Verenigde Staten te stimuleren. In 2002 volgde Syrië met een ministerie voor Emigranten Zaken.¹² Op 6 november 2007 kondigde de Marokkaanse koning Mohammed VI de oprichting van een Adviesraad voor Marokkanen in het Buitenland aan.¹³

Bij emigratiebeleid gaat het in de eerste plaats om soevereiniteitskwesaties, waarbij soevereiniteit niet alleen begrepen moet worden als grensbewaking (vanuit het perspectief van de vestigingslanden), maar ook als het definiëren van de grenzen van de 'nationale gemeenschap' of de nationale staat (vanuit het perspectief van de herkomstlanden).¹⁴ Staten bepalen niet alleen wie er vertrekt, bijvoorbeeld door te bepalen wie in aanmerking komt voor arbeid in het buitenland bij werving, maar ontwikkelen ook beleid ten aanzien van degenen die vertrokken zijn. De massale emigratie in de negentiende eeuw vanuit Duitsland, Italië en Polen, emigratielanden bij uitstek, viel samen met de opkomst van de nationale staat.¹⁵ De nationalisten in deze landen eisten bescherming van geëmigreerde onderdanen. In hun ogen konden de emigranten een cruciale bijdrage leveren aan de nationale expansie: via emigratie zou de eigen cultuur verspreid worden en zou de internationale invloed van het land worden vergroot.¹⁶ In de twintigste eeuw zag men de overzeese en permanente emigratie, met name naar de Verenigde Staten, als een bedreiging voor de nationale soevereiniteit. Polen, Italië en Duitsland probeerden hun onderdanen in het buitenland, die respectievelijk aangeduid werden als *Polonia*, *Italiana del monde* en *Auslanddeutsche*, te binden aan de nationale staat.¹⁷ Hiermee werd behoud van de oorspronkelijke cultuur en nationaliteit belangrijker dan sturing van de emigratie. Hoewel in deze gevallen de staat de emigratie reguleerde, waren het vooral de migrantenkerken in deze landen die de onderdanen in het buitenland begeleidden.¹⁸

Herkomstlanden voerden dit beleid om meerdere redenen. In de literatuur over emigratiebeleid en later transnationalisme worden drie belangrijke verklaringen genoemd: stimuleren van investeringen, geldovermakingen en het mobiliseren van politieke steun.¹⁹ Meerdere onderzoeken wijzen op de economische motieven van herkomstlanden om sterke banden aan te halen met hun emigranten en hun nakomelingen.²⁰ Hierbij gaat het niet alleen om het stimuleren van meer geldovermakingen. Herkomstlanden beseffen ook dat investeringen van ondernemers met een migrantenachtergrond en het toerisme in het eigen herkomstland veel geld opleveren voor de staatskas. Verder proberen herkomstlanden de loyaliteit van hun emigranten voor zich te winnen of te behouden, omdat ze hen zien als een potentiële politieke lobby die hun politieke en economische belangen kan ondersteunen in de landen waar ze zich gevestigd hebben.²¹ Soms opereren naast staten ook politieke partijen buiten de landsgrenzen, met name in landen met omvangrijke emigrantenpopulaties, die verkiezingsuitslagen in het herkomstland kunnen beïnvloeden.²²

Volgens sommige onderzoekers zouden deze verklaringen vooral gelden voor westerse landen en hun emigrantengemeenschappen in de Verenigde Staten. De Amerikaanse onderzoekster Brand stelde dat niet-westerse herkomstlanden, die nauwelijks aandacht krijgen in de literatuur, in hun emigratiepolitiek niet per definitie gedreven worden door dezelfde motieven als westerse herkomstlanden. Haar onderzoek heeft aangetoond dat de factoren die de emigratiepolitiek van niet-westerse landen over een langere periode verklaren complexer en gevarieerder zijn. Zij maakt onderscheid tussen vijf categorieën van verklaringen: macro-historische, internationaal-politieke, economische, binnenlands-politiek, en veiligheid/stabiliteit.²³

Bij macro-historische verklaringen gaat het om de reacties van herkomstlanden op de verschillende fasen in het vestigingsproces van emigranten. Dat wil zeggen dat de duur van het verblijf van de emigranten, hun sociaal-economische positie, en hun (veranderde) relatie met het vestigingsland de houding van de herkomstlanden ten aanzien van hun emigranten beïnvloeden. Als herkomstlanden vrezen de controle over hun emigranten te verliezen, kunnen ze instituties opzetten die gericht zijn op de emigrantengemeenschap. Om de veiligheid en de stabiliteit van de staat te garanderen controleren de herkomstlanden via deze instituties de politieke activiteiten van hun geëmigreerde emigranten. Internationaal-politieke verklaringen refereren aan de reacties van de landen van herkomst op discriminerend beleid in het vestigingsland ten aanzien van de emigranten. Internationaal-politieke verklaringen verwijzen ook naar het mobiliseren van politieke steun onder de emigranten. Bekende voorbeelden zijn de joodse en Armeense lobbies in de Verenigde Staten.²⁴ Bij de economische motieven gaat het om de bestrijding van werkloosheid door emigratie en de bevordering van geldovermakingen en investeringen door emigranten en hun nakomelingen. Binnenlands-politieke verklaringen verwijzen naar de reactie van herkomstlanden op de politieke steun van emigranten voor protestgroeperingen binnen het herkomstland. In deze gevallen kunnen herkomstlanden instituties opzetten die deze politieke steun ontwrichten.²⁵

Dat herkomstlanden banden onderhouden met hun emigranten is dus niet nieuw en zeker niet alleen kenmerkend voor niet-westerse landen. Hoe en waarom herkomstlanden banden onderhouden met hun emigranten hangt af van binnenlandse

en internationale gebeurtenissen. Marokko vormt hierop geen uitzondering. In wat volgt analyseer ik de factoren die hebben bijgedragen aan de veranderde perspectieven van de Marokkaanse overheid op de banden met Marokko.

Het Marokkaanse emigratiebeleid

Van 1912 tot 1956 stond Marokko onder gedeeld protectoraat van Frankrijk, dat het grootste deel van het land controleerde, en Spanje dat het noorden, enkele enclaves (Ceuta en Melilla) en de Westelijke Sahara tot zijn invloed rekende. In 1956 werd het Franse en Spaanse deel onafhankelijk. Marokko annexeerde het grootste deel van de Westelijke Sahara tussen 1976 en 1979, maar Ceuta en Melilla bleven onder Spaans bestuur. De bevrijdingsbeweging Polisario verzet zich, met steun van Algerije, sindsdien tegen de Marokkaanse annexatie van de Westelijke Sahara. Tijdens de protectoraatperiode respecteerden Frankrijk en Spanje in naam de Marokkaanse soevereiniteit en de positie van de sultan. Doel was dat beide landen Marokko zouden begeleiden bij het moderniseringsproces. In de praktijk kwam het erop neer dat de Franse en Spaanse beschermheren de dienst uitmaakten.²⁶

Ten tijde van het protectoraat dienden veel Marokkanen in het Franse en Spaanse leger. Na de onafhankelijkheid werden 14.000 Marokkaanse militairen van het Franse leger en 10.000 militairen van het Spaanse leger overgeplaatst naar de Marokkaanse strijdkracht. 5000 voormalige guerrillastrijders van het Marokkaanse Bevrijdingsleger sloten zich bij hen aan. Gelet op de nog recente onafhankelijkheid was het geen verrassing dat de nieuwe Marokkaanse staat investeerde in het bevorderen van de nationale eenheid, die nog altijd werd bedreigd door een aanzienlijke kloof tussen het platteland en de stedelijke gebieden, die tot op zekere hoogte samenviel met die tussen Berbers en Arabieren. Later bedreigden de strijd met de Polisario, grensconflicten met Algerije in 1964 en twee mislukte staatsgrepen in 1971 en 1972 de nationale eenheid en stabiliteit. De nieuwe Marokkaanse staat zag zich geconfronteerd met een wankelende economie en een groeiende werkloosheid, en zag een duidelijk verband tussen emigratie en de regulering van de binnenlandse arbeidsmarkt mede ter bevordering van de interne politieke stabiliteit. Het Marokkaanse emigratiebeleid was min of meer een voortzetting van het Franse koloniale beleid. De Franse machthebbers beschouwden iedere geëmigreerde Marokkaan als één onafhankelijkheidsstrijder minder en één mond minder die gevoed moest worden. Bovendien realiseerde de Franse machthebber zich dat de Marokkaanse staatskas kon profiteren van het geld dat geëmigreerde Marokkanen naar huis stuurden.²⁷

De eerste emigratiemaatregelen in de jaren na de onafhankelijkheid waren economisch gemotiveerd en bedoeld om de emigratie aan te moedigen. In die periode was er sprake van seizoensmigratie naar buurlanden, met name Algerije. Aan de seizoensmigratie kwam een einde toen Algerije in 1954 verwickeld raakte in een onafhankelijkheidsoorlog met Frankrijk. Omstreeks 1975 kwam een definitief einde aan de migratie naar Algerije, vanwege de politieke conflicten tussen Marokko en Algerije over de Westelijke Sahara. Marokkanen die reeds in Algerije woonden, werden als gevolg van de politieke conflicten gedwongen het land te verlaten.²⁸ Maar in plaats van

een terugkeer naar de geboortedorpen in (vooral het noorden van) Marokko, vertrokken ze naar Europa. Na de Tweede Wereldoorlog werd Europa, met name Frankrijk, de belangrijkste bestemming voor Marokkanen. De migratie naar Frankrijk dateert al uit het begin van de twintigste eeuw. De eerste migratie vond plaats vlak voor en tijdens de Eerste Wereldoorlog, omdat Frankrijk behoefte had aan fabrieksarbeiders en mijnwerkers. De Marokkaanse arbeiders kwamen gedeeltelijk via formele kanalen naar Frankrijk, maar velen kwamen Frankrijk ook langs informele weg binnen.²⁹ Tijdens de Eerste Wereldoorlog woonden ongeveer 35.000 Marokkanen in Frankrijk, en nog eens 40.000 Marokkanen dienden in het Franse leger dat ook 150.000 Algerijnen in dienst had.³⁰ Na de oorlog werden de soldaten gerepatrieerd, maar vanwege de aanhoudende vraag naar goedkope arbeidskrachten, gingen werkgeversorganisaties opnieuw over tot de werving van Marokkaanse arbeiders en voormalige soldaten.

In 1938 stelde het Franse protectoraat de *Service d'Emigration* in, om de emigratie naar Frankrijk te controleren en te reguleren. Deze instelling was verantwoordelijk voor de werving van Marokkaanse arbeiders in vastgestelde aantallen, die zouden oplopen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Ook tijdens de Tweede Wereldoorlog dienden Marokkaanse soldaten in het Franse leger. Marokkaanse soldaten werden na deze oorlog gerepatrieerd, maar door de wederopbouw van Frankrijk was er wederom veel vraag naar arbeid en nam de Marokkaanse emigratie toe.³¹ Na de Tweede Wereldoorlog groeide het aantal Marokkanen in Frankrijk van ruim 16.000 in 1946 naar 400.000 in 1980.³² Als reactie hierop en vanuit de wens om de emigratie strenger te controleren, werd de *Service d'Emigration* in 1949 gereorganiseerd. Voortaan werden aanvragen voor Marokkaanse arbeiders centraal bij de overheid van het protectoraat ingediend, terwijl de *Service d'Emigration* verantwoordelijk was voor de wervingsprocedures en de uitgave van vertrekbewijzen. De Franse werving richtte zich vooral op de rurale gebieden in de Rif, de Atlas en de Sous.³³ In deze periode toonden ook andere Europese landen belangstelling voor goedkope Marokkaanse arbeidskrachten. De Marokkaanse overheid sloot, zoals gezegd, wervingsverdragen met, naast Frankrijk (1963), ook Duitsland (1963), België (1964) en als laatste Nederland (1969). Bij de onderhandelingen tussen Marokko en de Europese wervingslanden trad de *Service d'Emigration* op als intermediair. Maar de Marokkaanse overheid beseftte dat alleen het sluiten van wervingsverdragen geen oplossing zou zijn voor de werkloosheid. Wat de Marokkaanse overheid deed, was niet erg verschillend van wat de Nederlandse regering had gedaan op hetzelfde moment of kort tevoren; stimuleren en faciliteren van emigratie. In de jaren 1950 sloot Nederland overeenkomsten met Canada, Australië en Nieuw-Zeeland om de Nederlandse migratie naar deze landen te bevorderen.³⁴

Sinds het begin van de Marokkaanse migratie naar Europa was de Marokkaanse overheid geïnteresseerd in het onderhouden van banden met haar emigranten.³⁵ Tijdens de jaren van grootschalige migratie stelde de Marokkaanse overheid programma's op en vormde instituties voor haar emigranten om de banden met Marokko te versterken. Voor de periode 1968-1972 ontwikkelde de Marokkaanse overheid een plan met als doel het aantal Marokkaanse arbeiders in het buitenland, *Travailleurs Marocains à l'Étranger (TME)*, zoals de geëmigreerde Marokkanen in beleidsdocumenten werden genoemd, te vergroten.³⁶ Door de beleidsterm *TME* werd onderstreept dat het vooral ging om arbeiders. Meer emigratie zou leiden tot meer vreemde valuta's in Ma-

rokko, die besteed konden worden aan binnenlandse investeringen ter bevordering van meer werkgelegenheid. Van teruggekeerde geschoolde Marokkanen werd verwacht dat ze een rol konden spelen in de economische ontwikkeling van Marokko.³⁷ In deze periode was de Marokkaanse overheid zich nadrukkelijk bewust van het economische belang van Marokkaanse arbeiders in het buitenland. Er werd een systeem opgezet om de overmakingen naar Marokko te stimuleren. In 1968 kreeg de *Banque Populaire* opdracht van de Marokkaanse overheid om de geldovermakingen te faciliteren door kantoren op te zetten op ambassades en consulaten in Europa. Net als voor andere onderontwikkelde emigratielanden, waren geldovermakingen een belangrijke bron van inkomsten.³⁸ De officiële overmakingen door Marokkaanse migranten stegen van 200 miljoen dirham (€18 miljoen) in 1968 naar 40,72 miljard dirham (€3,7 miljard) in 2005.³⁹ De inkomsten uit geldovermakingen maakten 9 procent uit van het Marokkaanse BNP in 2005. Marokko is daarmee, na India, Mexico en de Filipijnen, het land dat het meeste geld ontvangt van zijn emigranten.⁴⁰ De stijgende lijn in de geldovermakingen kan verklaard worden door de aanhoudende migratie, met name gezins- en huwelijksmigratie naar Europa, en de duurzame en langdurige banden met Marokko van jongere generaties Marokkanen in Europa.⁴¹ Vanaf de jaren 1970 hebben Marokkaanse migranten ook geïnvesteerd in Marokko. De meeste investeringen werden gedaan in de huizenmarkt (83 procent).⁴² Zulke investeringen zijn een teken van succes, maar hebben ook een symbolische waarde. Door een huis te bouwen geven emigranten blijk van hun emotionele band met het herkomstland en hun hoop op terugkeer.

Het beleidsplan van 1973-1977 had als doel het aantal Marokkanen in het buitenland te verhogen. De beleidsterm *Travailleurs Marocains à l'Étranger* werd vervangen door *Marocains Résidant à l'Étranger (MRE)*. Hiermee werd niet langer alleen de economische rol van emigranten centraal gesteld. Door te verwijzen naar hun positie als Marokkaanse onderdanen, werd hun juridische en culturele band met Marokko benadrukt. Het beleidsplan was optimistisch over de emigratiekoers en wilde via een emigratiefonds de MRE ondersteunen bij hun vestiging in Europa. Marokkaanse beleidsmakers zagen de immigratiestop van Europese landen niet aankomen. Evenmin was men voorbereid op een langdurige vestiging van MRE in Europa. De behoefte van de Marokkaanse overheid om door emigratie de druk op de binnenlandse arbeidsmarkt te verlichten stond in schril contrast met de aangekondigde immigratiestop van Europese landen. De wervingsstop betekende dat Marokko niet langer een actief emigratiebeleid kon voeren. De emigratie van echtgenotes en kinderen in het kader van gezinshereniging betekende wel groei van de emigrantengemeenschappen. De nieuwe samenstelling van de MRE-gemeenschap leidde, zoals zal blijken, tot hernieuwde banden met zowel het vestigingsland als het herkomstland.

In de beleidsplannen tot de jaren 2000 stelde de Marokkaanse overheid vast dat de vestiging van MRE in Europa een permanent karakter had. Ze bleef de MRE beschouwen als economische emigranten die met hun geldovermakingen een substantiële bijdrage leverden aan de staatskas. In het beleidsplan 2000-2004 werd vastgesteld dat de banden tussen MRE en hun land van herkomst hecht en intensief waren, en om die hechte betrokkenheid te bewaken zou de Marokkaanse overheid ook de culturele identiteit versterken. In het emigratiebeleid lag de nadruk dus niet langer op verlich-

ting van de arbeidsmarkt, maar op de rol van *MRE* bij de economische ontwikkeling van hun herkomstland en hun culturele loyaliteit aan Marokko.

Het tijdperk Hassan II (1961-1999)

Om de context te begrijpen waarbinnen de Marokkaanse overheid initiatieven ont-plooidde in de richting van haar emigranten, is het belangrijk om de binnenlandse politieke ontwikkelingen in ogenschouw te nemen. Sinds zijn troonsbestijging in 1961 zette Hassan II met harde hand de politieke oppositie in zijn land buiten spel. Zijn dictatoriale bewind, ook wel de 'jaren van lood' genoemd, duurde tot de jaren 1990. Maar zijn wrede reputatie had hij reeds gevestigd in de jaren dat hij nog kroonprins was en opperbevelhebber van de Koninklijke strijdkrachten. Dat gebeurde in de Rif, het gebied in het noordoosten van Marokko dat traditioneel één van de meest onrustige gebieden van het land is, en waar bovendien sinds jaar en dag emigratie een onderdeel van het dagelijks leven was. In 1956 protesteerden Rifstrijders, die net als hun landgenoten een felle strijd voerden tegen de koloniale bezetter, tegen de alleenmacht van de nationalistische Istiqlal-beweging.⁴³ De Istiqlal-beweging (istiqlal betekent onafhankelijkheid) wilde na het einde van het Franse protectoraat het land aanvoeren en negeerde daarbij het regionaal sterke verzet in de Rif. De hevige protesten leidden tot een volksopstand waarbij lokale Istiqlal-leiders het doelwit waren. Begin 1959 besloot kroonprins Hassan II de Koninklijke strijdkrachten in te zetten om de opstand in de Rif neer te slaan. In de Rif werd een bloedbad aangericht; dorpen werden uitgemoord en met napalm gebombardeerd.⁴⁴ Deze gewelddadige gebeurtenissen veroorzaakten een diepe kloof tussen de Riffijnen en de centrale macht in Rabat. Tot aan zijn dood in 1999 heeft koning Hassan II geen voet gezet in de Rif. Gedurende zijn bewind zou koning Hassan II niet alleen het gebied volledig negeren, maar hij zou bovendien in zijn beleid richting Marokkanen in binnen- en buitenland vooral inzetten op versterking van de Arabische taal en cultuur, waarbij geen ruimte was voor de cultuur en taal van de Rif, het Amazigh.

Na de troonsbestijging van Hassan II moesten vooral de linkse politieke partijen, zoals de *Union Nationale des Forces Populaires (UNFP)*, vakbonden en studentenorganisaties het ontgelden. In 1965 werden stakingen van studenten en arbeiders in Casablanca hardhandig neergeslagen door de Marokkaanse veiligheidsdiensten. In hetzelfde jaar werd de invloedrijke politiek leider van de *UNFP*, Mehdi Ben Barka, in Parijs ontvoerd en vermoord in opdracht van het Marokkaanse regime. Om zijn positie te verstevigen gaf koning Hassan II het leger meer bevoegdheden en geprivilegieerde posities binnen het regime. Maar de nieuwe machtsverhoudingen keerden zich tegen de vorst. In de zomer van 1971 en 1972 ontsnapte hij ternauwernood aan twee aanslagen op zijn leven. Beide coup pogingen kwamen van de legertop. Deze staatsgrepen waren voor de koning aanleiding om alle macht naar zich toe te trekken en de *Union Nationale des Etudiants Marocains (UNEM)* en de *Union Marocaine de Travail (UMT)*, belangrijkste vakbonden en tegenstanders van het regime, te verbieden. Politieke tegenstanders werden terechtgesteld of jarenlang vastgehouden in geheime gevangnissen.⁴⁵ Voor de linkse oppositie was het heel moeilijk om zich te organiseren

tegen het regime. Alleen via de studenten- en vakbonds beweging in het buitenland zag de linkse oppositie een mogelijkheid om tegenwicht te bieden tegen het regime.

Om de aandacht af te leiden van de binnenlandse politieke verdeeldheid lanceerde koning Hassan II in 1975 een Groene Mars naar de Westelijke Sahara. De massale steun van de Marokkaanse bevolking voor de annexatie van de Westelijke Sahara gebruikte de koning om (de schijn van) nationale eenheid te creëren. De koning zocht ook steun bij zijn onderdanen in het buitenland, die hij opriep naar Marokko af te reizen om deel te nemen aan de Groene Mars. Voorstanders van zelfbeschikkingsrecht van de Westelijke Sahara, in binnen- en buitenland, werden gebrandmerkt als landverraders en belandden in de gevangenis. In het volgende hoofdstuk ga ik verder in op hoe de Westelijke Sahara onder Marokkanen in Nederland een twistpunt werd tussen voor- en tegenstanders van het Marokkaanse regime. Het was in dit klimaat van sociale en politieke onrust dat de koning zich realiseerde dat ingrijpen over de grenzen heen noodzakelijk was om de binnenlandse politieke stabiliteit en zijn soevereiniteit te waarborgen.

De ontwikkelingen in Marokko en ontwikkelingen in de jaren 1970 (Europese immigratiestop, begin gezinshereniging en nieuwe samenstelling van de *MRE*) vroegen om reacties van de Marokkaanse overheid ten opzichte van haar emigranten. Marokko moest nieuwe instituties in het leven roepen om aanspraak te blijven maken op de loyaliteit van 'zijn' onderdanen in het buitenland.⁴⁶ Het was in de jaren 1970 dat de Marokkaanse overheid de eerste geïnstitutionaliseerde banden initieerde in de richting van haar emigranten in Europa. Dit keer waren de initiatieven niet alleen ingegeven door economische motieven. De toenemende deelname van Marokkaanse werknemers aan het politieke leven in Europa, met name in de vakbonden, en als gevolg daarvan hun rol in de politieke oppositie in het buitenland, wakkerde de betrokkenheid van de Marokkaanse staat aan.

Amicales

De betrokkenheid van de Marokkaanse overheid met haar onderdanen in het buitenland veranderde tijdens de decennia van emigratie als gevolg van de veranderende samenstelling van de Marokkaanse gemeenschap in het buitenland. De instituties die in de jaren 1960 en 1970 werden opgezet waren een afspiegeling van de emigrantengemeenschap op dat moment die grotendeels uit mannen bestond. Sommigen waren vakbondslid of activist en streden tegen het repressieve regime in Marokko. Om de stabiliteit van het koninkrijk te beschermen en de voortdurende migratie van arbeiders naar Europa te garanderen, probeerde de Marokkaanse overheid het politiek activisme van arbeiders en studenten te controleren en te minimaliseren.

In 1973 kwamen Marokkaanse consuls en ambassadeurs in Europa bijeen op een conferentie in Parijs waar werd besloten om Marokkaanse organisaties, genaamd *Amicales des travailleurs et Commerçants*, op te richten in alle landen met een omvangrijke Marokkaanse gemeenschap. De oprichting van deze Marokkaanse organisaties – kortweg Amicales – was gebaseerd op de reeds bestaande Algerijnse tegenhanger, de *Amicales des Algériens en Europe*.⁴⁷ De Algerijnse Amicales opereerden onder de

vlag van de Algerijnse overheid en hadden meerdere taken. Bescherming en bevordering van de belangen van Algerijnen in Frankrijk behoorden tot de belangrijkste doelstellingen. Verder werden de belangen van geëmigreerde Algerijnen in de Algerijnse nationale beleidsvorming vertegenwoordigd. De Algerijnse Amicales oefenden controle uit op de Algerijnse emigranten om er zeker van te zijn dat hun politieke loyaliteit lag bij Algerije.

De Marokkaanse Amicales lieten zich in woord en daad inspireren door hun Algerijnse voorloper. In theorie waren de doelstellingen van de Marokkaanse Amicales helder. In de eerste plaats wilden de Amicales banden aanknopen met instellingen die zich bezighielden met de positie van Marokkaanse arbeiders en hun families. Het bredere doel was om via de Amicales de gemeenschappen te informeren over de politieke beslissingen van de Marokkaanse regering die rechtstreeks betrekking hadden op hen. In sommige gevallen waren de Amicales betrokken bij de oprichting van migrantenorganisaties en moskeeën. Door het aanbieden van Arabische lessen voor kinderen, het assisteren bij grondaankoop in Marokko, het organiseren van vakantiecampen voor kinderen naar Marokko, het vertalen van documenten en het organiseren en sponsoren van feesten ter gelegenheid van Marokkaanse nationale feestdagen, konden de Amicales rekenen op sympathie van grote delen van de Marokkaanse gemeenschap.⁴⁸

In de praktijk kregen andere doelstellingen prioriteit. De Marokkaanse overheid vreesde dat de politieke participatie van haar emigranten en het democratische elan zouden overwaaien naar Marokko en het regime aan het wankelen zouden brengen. In het licht van de binnenlandse ontwikkelingen, die eerder werden genoemd, was dat geen onterechte vrees. Via de Amicales beschermde de Marokkaanse staat zijn binnenlandse soevereiniteit door zich actief te bemoeien met 'zijn' emigranten. Het ging Marokko dus primair om de bescherming van de eigen soevereiniteit. Iedere ondermijning van het Marokkaanse gezag vanuit binnen- of buitenland probeerde de Marokkaanse overheid in de kiem te smoren. De Amicales ondervonden veel weerstand, vooral uit de hoek van linkse politieke activisten die Marokko ontvlucht waren tijdens de jaren van lood. In hun ogen waren de Amicales handlangers van het repressieve Marokkaanse regime, die in opdracht van de Marokkaanse overheid landgenoten intimideerden en hun politiek activiteiten nauwlettend in de gaten hielden. Wie zich openlijk verzette tegen de Amicales – door sommigen geïnterpreteerd als landverraad – werd geconfronteerd met moeilijkheden met de Marokkaanse autoriteiten bij terugkeer.⁴⁹ Door progressieve Nederlandse organisaties werden de Amicales steevast aangeduid als een fascistische organisatie die geen geweld schuwde tegen opposenten. Progressieve Marokkaanse organisaties hadden kritiek op de wijze waarop de Amicales de banden met de emigrantengemeenschap monopoliseerden. Ze vonden bovendien dat de Amicales er niet in slaagden om de positie van Marokkaanse arbeiders in Europa te verbeteren. De Amicales werden afgeschilderd als ondemocratische organisaties, die een klimaat van angst, wantrouwen en bedreiging in de gemeenschappen creëerden, en waar bovendien een waas van nepotisme en corruptie omheen hing. Hiermee ontwikkelden de Amicales een slechte reputatie bij de eigen gemeenschap, maar ook bij de vestigingslanden. In het volgende hoofdstuk ga ik hier nader op in.

Het Marokkaanse regime vreesde dat de negatieve reputatie van de Amicales de Marokkaanse belangen in gevaar zou brengen. 'De Amicales waren verre van trouwe intermediairs tussen de regering en de gemeenschappen in het buitenland', aldus een pro-regime krant.⁵⁰ Om de onrust onder de emigranten weg te nemen, kwam koning Hassan II in 1985 met een verklaring. Tijdens een bezoek aan Frankrijk erkende hij dat de Amicales hadden gefaald in het beantwoorden aan de behoeften van de emigrantengemeenschappen. De koning beloofde de doelstellingen en de activiteiten van de Amicales te herzien en de basis van deze organisaties meer democratisch en representatief in te richten. Maar zijn belangrijkste boodschap was dat alle Marokkanen, in binnen- en buitenland, onderdanen zijn van de Alaoui-troon (Hassan II was de zeventiende vorst van de Alaoui-dynastie die Marokko regeert sinds 1666). De koning benadrukte in dezelfde toespraak dat het onmogelijk was om de Marokkaanse nationaliteit op te geven.⁵¹ Bovendien is de Marokkaanse koning naast wereldlijk leider ook geestelijk leider. Zodoende waren Marokkanen, in binnen- en buitenland, via de islam, een geloof dat nagenoeg alle Marokkanen aanhangen, verbonden aan de Marokkaanse koning. Een vervreemding van Marokko werd beschouwd als ondermijning van het politieke en spirituele gezag van de Marokkaanse koning.

De perceptie van migranten als een mogelijke bron van onrust en een basis voor politieke oppositie in het buitenland is geen typische Marokkaanse visie, maar kenmerkend voor dictatoriale regimes. Spanje onder Franco kende eenzelfde vrees. Het Spaanse dictatoriale regime bemoeide zich intensief met de vrijetijdsbesteding van Spaanse migranten in Nederland en verbood lidmaatschap van vakbonden. Op deze manier werden anti-Franco sentimenten gecontroleerd en politiek activisten geïntimideerd.⁵² In Polen gold in het Interbellum min of meer hetzelfde en werden er meerdere sociale organisaties in het leven geroepen die streefden naar behoud van hechte banden tussen *Polonia*, de Poolse emigrantengemeenschap, en de Poolse staat door patriottistische gevoelens te voeden en te stimuleren. Een coup poging in Polen leidde tot meer controle op de emigrantengemeenschap: instituties werden opgezet om de politieke oppositie te beteugelen en steun te vergaren voor de dictator.⁵³

In het volgende hoofdstuk ga ik uitgebreider in op de strijd tussen de Amicales en de anti-regeringsorganisaties in Europa. Belangrijk hier is dat de oprichting en de monitorpraktijken van de Amicales aantonen dat naast economische motieven, politieke

De Amicales werden beschouwd als handlangers van het repressieve Marokkaanse regime, die in opdracht van de Marokkaanse overheid de politieke activiteiten van landgenoten controleerden (Frits Müller/Motief, februari 1976).

en veiligheidsmotieven belangrijk waren voor het aanhalen van banden door de Marokkaanse staat.

Een ministerie voor Marokkanen in het buitenland

In de loop van de jaren 1970 waren de Marokkaanse gemeenschappen in het buitenland ingrijpend veranderd; ze werden groter, bestonden niet langer voornamelijk uit mannen en werden meer familie-georiënteerd. De gemeenschap van *MRE* groeide vanaf de jaren 1990 sterk in omvang: van anderhalf miljoen personen in 1992 naar bijna drieënhalf miljoen personen in 2006.⁵⁴ De groei van de Marokkaanse gemeenschappen viel samen met het beperken van arbeidsimmigratie naar Europa. De meer permanente vestiging van Marokkanen bracht een nieuwe reeks van behoeften te weeg, zowel bij de gemeenschappen in het buitenland als bij de Marokkaanse staat. Marokko kon niet langer aannemen dat deze Marokkanen uiteindelijk zouden terugkeren en hun spaargeld mee zouden nemen. De Marokkaanse staat kon evenmin verwachten dat ze hun banden van loyaliteit ten aanzien van hun families, cultuur, religie of de koning op de lange duur zouden handhaven.

Door de sociale en politieke integratie van de *MRE* in Europese samenlevingen vreesde de koning dat hij de politieke loyaliteit en de economische bijdragen van zijn onderdanen in het buitenland zou verliezen. De Marokkaanse staat was daarom genoodzaakt nieuw beleid ten aanzien van de *MRE* te formuleren. Vanaf de jaren 1990 verschoof de benadering van de Marokkaanse overheid ten aanzien van haar emigranten van een afwijzing van integratie als de belangrijkste factor om de banden met het herkomstland te versterken, naar een besef dat alleen door de integratie van Marokkanen in Europa te accepteren de kans bestond op behoud van banden van loyaliteit. Niet langer stond de bescherming van de Marokkaanse soevereiniteit centraal, maar het behoud van de economische, politieke en culturele loyaliteit van Marokkanen in het buitenland.

De oprichting van een ministerie voor Marokkanen in het buitenland in 1990 was de eerste maatregel van het nieuwe beleid.⁵⁵ Voorheen vielen *MRE*-zaken onder de verantwoordelijkheid van het ministerie van Arbeid, waarbij Marokkanen in het buitenland gezien werden als geëxporteerde arbeidskrachten, en het ministerie van Buitenlandse Zaken dat belast was met ambassades en consulaten en dus indirect betrokken was bij zaken die Marokkaanse emigranten aangingen. Met dit nieuwe ministerie erkende de Marokkaanse staat dat de betrokkenheid met de *MRE* zich niet moest beperken tot de werksfeer of via de *Amicales* tot de politieke sfeer. De Marokkaanse koning verwoordde de missie als volgt:

We zijn trouw aan onze onderdanen in het buitenland. We hebben een beschermende, religieuze en een morele verantwoordelijkheid ten aanzien van hen. Onze burgers in het buitenland verdienen meer aandacht dan hun landgenoten in Marokko, wier behoeftes dag en nacht beschermd worden. We geven het ministerie de opdracht om de belangen van onze zonen te behartigen. Het doel van deze missie is om deze banden en de loyaliteitsakte te beschermen.⁵⁶

Opvallend aan dit citaat is dat de woorden onderdanen en burgers door elkaar gebruikt worden. Door te spreken over 'onze zonen' lijkt het vooral te gaan om mannen, ofschoon migrantengemeenschappen inmiddels bestonden uit mannen en vrouwen. Een duidelijke breuk met het verleden is de positieve toon richting de emigranten.

Het ministerie van *MRE* had vier taken: 1) bevorderen van sociale, economische en culturele banden gericht op Marokkanen in het buitenland; 2) in kaart brengen van de migratiebeweging van Marokkanen; 3) deelnemen aan internationale betrekkingen en onderhandelingen over emigratie ter verbetering van de leefomstandigheden van Marokkanen in het buitenland; 4) ontwikkelen van programma's om de re-integratie van emigranten te vergemakkelijken na hun definitieve terugkeer.⁵⁷ Verder werd in 1992 een klachtenbureau opgericht om Marokkanen in het buitenland te informeren over hun rechten.

Het ministerie communiceerde met de Marokkaanse gemeenschappen in het buitenland door middel van Franstalige en Arabische publicaties en speciale tijdschriften die, hoewel heel ambitieus, de meerderheid van de *MRE* niet bereikten. De belangrijkste reden hiervoor was dat veel Marokkanen in het buitenland alleen een Berberdialect spraken en door hun geringe scholing niet in staat waren om de publicaties te lezen en te begrijpen. Ondanks de ambitieuze plannen en het veranderde discours over *MRE*, en ongeacht de ondersteuning van de koning, heeft het ministerie haar doelstellingen onvoldoende bereikt. Uiteindelijk verloor het ministerie haar *raison d'être* waarna het verval inzette. De belangrijkste oorzaak van de neergang was een prestigestrijd tussen de ambtenaren van het ministerie van Buitenlandse Zaken en de ambtenaren van het ministerie van *MRE*.⁵⁸ De eerste beschuldigde de laatste van inmenging in wat aanvankelijk viel onder de verantwoordelijkheid van de ambassades en consulaten, en dus het ministerie van Buitenlandse Zaken. Sommige ambassademedewerkers waren geïrriteerd door het feit dat het ministerie van *MRE* klachten van in het buitenland wonende Marokkanen ontving over de slechte dienstverlening van de consulaten en het paternalistische gedrag van het ambassadepersoneel. Een ander probleem was dat het ministerie van *MRE* er onvoldoende in slaagde om serieuze partners te vinden binnen de Marokkaanse gemeenschappen in het buitenland. De minister verklaarde dat hij op zoek was naar creatieve en inspirerende groepen die zich belangeloos wilden inzetten voor hun landgenoten. Hij liet er geen misverstand over bestaan dat hij de werkwijze van de *Amicales* afkeurde.

Vier jaar na de oprichting werd het ministerie een onderministerie. Niet lang daarna was de titel van het hoofd van het onderministerie gedegradeerd tot 'ondersecretaris van het ministerie van Buitenlandse Zaken', wat feitelijk inhield dat alle institutionele activiteiten gericht op *MRE* voorlopig afgelast werden. Uiteindelijk werden in 1997 alle verantwoordelijkheden van het uitgekledde ministerie overgedragen aan het ministerie van Buitenlandse Zaken. De degradatie van het ministerie was dus het gevolg van een bureaucratische strijd in plaats van een gebrek aan interesse in of erkenning van het belang van hechte banden met Marokkanen in het buitenland. Vanaf 2002 werd onder aanvoering van minister Nezha Chekrouni nieuw leven geblazen in het uitgekledde ministerie van *MRE* (zonder eigen budget), dat nog altijd viel onder de verantwoordelijkheid van het ministerie van Buitenlandse Zaken. De belangrijkste taak van de nieuwe voorvrouw bestond uit het bezoeken van de Marokkaanse ge-

meenschappen in het buitenland om de banden die in de tussentijd bekoeld waren te herstellen. Dat men in Marokko niet meer duidelijk voor ogen had wat de bedoeling was met het *MRE*-dossier bleek uit een toespraak van de minister op een conferentie in de Spaanse stad Granada in 2006. In haar openingstoespraak stelde de minister dat: 'Migranten zijn een verlies voor ons land. Wij hebben geen petroleum of gas, en dus zijn mensen ons grootste kapitaal'.⁵⁹ Ze wilde onderhandelen met de Europese Unie om in de periode tussen 2006 en 2011 gezamenlijk te investeren in de levensstandaard van Marokko zodat het land aantrekkelijker werd voor Europese Marokkanen om naar terug te keren. Chekrouni's wens om Marokkanen in het buitenland terug te halen was een politieke dwaling. Haar opvolger, Mohamed Ameer, die ik reeds in de inleiding van dit hoofdstuk introduceerde, zette vanaf zijn aantreden in 2007 een nieuwe politieke koers in. De nieuwe minister beschikte over een eigen budget dat hem in staat moest stellen om banden aan te halen met vooral jonge Marokkanen in het buitenland. Daarbij was het volgens de minister belangrijk om 'de integratie van jonge Marokkanen in de landen waar ze geboren zijn niet in gevaar te brengen'.⁶⁰ Het was niet bepaald beleid dat erop gericht was om Marokkanen te repatriëren.

De Stichting Hassan II voor Marokkanen in het buitenland

Met de oprichting van het ministerie van *MRE* in 1990 werd een tweede instelling in het leven geroepen: de Stichting Hassan II voor Marokkanen in het buitenland. De Stichting Hassan II, ingesteld bij Koninklijk Besluit in 1990, is een non-profit organisatie met een sociaal oogmerk. Haar voornaamste missie is de ondersteuning en bescherming van de Marokkaanse gemeenschap in het buitenland. Haar belangrijkste taken waren: onderwijzen van het Arabisch, nationale cultuur en religie aan de kinderen van Marokkanen in het buitenland; organiseren van zomervakantiekampen voor Marokkaanse kinderen; verlenen van financiële bijstand aan behoeftige Marokkanen in het buitenland; zenden van imams tijdens de vastenmaand Ramadan; en het organiseren en sponsoren van culturele, sport- en netwerkbijeenkomsten voor de Marokkanen in het buitenland. Bij de oprichting van de stichting werd geen melding gemaakt van een directe politieke en economische begunstigde rol van de staat.

De Stichting Hassan II, die werd geïnstalleerd om het ministerie van *MRE* aan te vullen, was samengesteld uit 27 leden, voorgedragen door de minister van *MRE*: dertien vertegenwoordigers van de betrokken ministeries, een vertegenwoordiger van de Vereniging van Marokkaanse Banken en dertien leden van de Amicales. De betrokkenheid van de Amicales is opvallend, omdat eerder afstand werd genomen van hun werkwijze. Volgens het oprichtingsdocument wil de stichting 'een brug slaan tussen Marokkaanse burgers in het buitenland en hun land van herkomst. Het doel is om de communicatie met de Marokkaanse gemeenschap in het buitenland te versterken. De stichting is verantwoordelijk voor het bevorderen van sociale, culturele, religieuze en educatieve relaties met Marokkanen in het buitenland. De stichting vergemakkelijkt hun re-integratie na hun terugkeer naar Marokko. Het verdedigt hun rechten en belangen. Het is open voor alle vormen van samenwerking met private en publieke instellingen in de landen van vestiging'.⁶¹

Het budget van de stichting kwam grotendeels van de Marokkaanse overheid, maar de stichting ontving ook een percentage van de winst van banken, die het leeuwendeel van de geldovermakingen doorsluisden naar de staat. De meeste activiteiten werden georganiseerd in het sociaal-educatieve domein. In 1994 stuurde de Marokkaanse overheid 484 leraren die meer dan 70.000 kinderen van migranten onderwezen in de Arabische taal en cultuur. Tijdens de vastenmaand Ramadan werden 63 geestelijken naar het buitenland gestuurd. De Marokkaanse overheid hecht veel belang aan de religieuze identiteit van haar onderdanen in het buitenland, omdat de islam een belangrijke pijler vormt van de Marokkaanse nationale identiteit. Bovendien is de Marokkaanse koning als leider der gelovigen verantwoordelijk voor de verspreiding van de islamitische tradities onder zijn Marokkaanse onderdanen, in binnen- en buitenland. Het Marokkaanse ministerie voor Religieuze Zaken heeft hiertoe in 2008 de Raad van Schriftgeleerden voor Marokkanen in het Buitenland opgericht. De raad organiseert bijeenkomsten om de religieuze gemeenschap in het buitenland te informeren. Door de innige relatie tussen politiek en religie, onderneemt de Marokkaanse overheid pogingen om de religieuze identiteit van Marokkanen in het buitenland te beïnvloeden. Echter, door een gebrek aan financiële en organisatorische middelen, heeft het beleid nauwelijks invloed op de religieuze beleving van Marokkanen in het buitenland.

In 1994 gingen er bijna negenhonderd kinderen naar zomerkampen in Marokko.⁶² In 1995 werden 100.000 Nederlands-Marokkaanse rekeninghouders van de Marokkaanse *Banque Populaire* benaderd met plaatsingsmogelijkheden voor kinderen op internaten in Marokko, die door de bank waren opgezet.⁶³ Via de banken konden Marokkanen in het buitenland ook een uitvaartverzekering afsluiten, een dienst waar veel Marokkanen in Nederland gebruik van maakten en maken. Voorts begeleidde de stichting Marokkanen tijdens hun jaarlijkse vakantie in hun vaderland. Het is niet duidelijk hoeveel Marokkanen in Nederland profiteerden van de diensten van de stichting.

Gelet op de sterke banden tussen het ministerie van *MRE* en de Stichting Hassan II was het geen verrassing dat de problemen waar het ministerie mee geconfronteerd werd hun uitwerking hadden op de stichting. Als gevolg van de degradatie van het ministerie kreeg de stichting minder subsidie en moest noodgedwongen haar culturele activiteiten stoppen. De opheffing van het ministerie van *MRE* in 1997 ging gepaard met een reorganisatie van de stichting. Koning Hassan II benoemde zijn dochter als voorzitter van de Stichting Hassan II en benadrukte dat de banden met de Marokkaanse gemeenschappen in het buitenland niet alleen die van loyaliteit zijn, maar ook van verwantschap omdat 'jullie mijn zonen en dochters zijn'.⁶⁴ De traditionele verwijzingen naar loyaliteit en de verwijzing naar de *MRE* als onderdeel van een uitgebreide familie, in plaats van gewone werknemers, laten zien dat de Marokkaanse staat voortdurend de relatie met de Marokkaanse gemeenschappen in het buitenland herdefinieerde.

De reorganisatie van de Stichting Hassan II voor Marokkanen in het buitenland bracht grote veranderingen met zich mee. Het betekende een nieuwe houding van de Marokkaanse staat ten opzichte van de Marokkanen in het buitenland.

De stichting wil de integratie van Marokkanen in het buitenland in de samenlevingen waar ze zich gevestigd hebben niet verhinderen of frustreren. In tegendeel. We weten dat hun

integratie invloed heeft op hun succes. We willen dat onze landgenoten in het buitenland in harmonie leven met hun vestigingsland, en dat ze zich zowel in Marokko als daarbuiten op hun gemak voelen. Op deze manier kan onze gemeenschap in het buitenland een bron van rijkdom zijn die in staat is om bij te dragen aan de ontwikkeling en modernisering van Marokko.⁶⁵

Deze opvatting staat in schril contrast met het taalgebruik van koning Hassan II meer dan een decennium eerder. Toen verzette de koning zich tegen de integratie van Marokkanen in de vestigingslanden. Nu erkende de Marokkaanse staat dat de integratie van emigranten onvermijdelijk en in het voordeel van Marokko is. De Marokkaanse staat had niet langer als doel de integratie te belemmeren, eerder werd gezocht naar manieren om de banden met de emigranten aan te houden aangezien Marokkanen zich steeds vaker en langer vestigden buiten Marokko. Dit betekende een verandering in het beleid: Marokko accepteerde een beperkte vorm van soevereiniteit over de Marokkaanse gemeenschappen in het buitenland om hen niet volledig te verliezen.

Na de reorganisatie van de stichting bleef het culturele domein een centrale rol spelen in de banden met de Marokkaanse gemeenschappen in het buitenland. Het organiseren van zomerkampen voor de jeugd, het sturen van geestelijken tijdens de Ramadan, het doneren van giften aan Marokkaanse gevangenen in het buitenland en het aanbieden van onderwijs in de Arabische taal en de Marokkaanse cultuur bleven de voornaamste activiteiten van de stichting. Het bewustmaken van Marokkaanse migranten en hun kinderen van hun afkomst en identiteit was nog altijd de belangrijkste doelstelling.

Ondanks alle inspanningen van de Stichting Hassan II, met name na de reorganisatie, heeft een enquête onder *MRE* uit 1998, uitgevoerd door de Marokkaanse overheid, aangetoond dat nog geen 18 procent van de Marokkanen in het buitenland bereikt werd. Evaluaties in de jaren daarna waren erg kritisch. De belangrijkste kritiek was dat de stichting niet voldoende zichtbaar was. Een andere zwakte was dat de stichting niet in staat bleek de *MRE* in juridische kwesties bij te staan. Het leeuwendeel van het budget was immers bestemd voor cultuur- en taalonderwijs. Bovendien klaagden veel Marokkaanse organisaties in het buitenland dat de stichting, vanwege de bureaucratie, moeilijk te bereiken was. De Stichting Hassan II bestaat nog tot op heden, maar speelt nauwelijks een rol in het leven van Marokkanen in het buitenland.

Het tijdperk Mohamed VI (1999-heden)

Nadat Hassan II op 23 juli 1999 overleed, volgde zijn zoon Mohamed VI hem op. Hassan II liet een erbarmelijke erfenis achter: schendingen van mensenrechten, folteringen in geheime gevangenissen, censuur, grootschalige corruptie, een hoge analfabetsmeergaad (50 procent), conflicten met de Polisario over de Westelijke Sahara en een gespannen relatie met buurland Algerije. Na zijn troonsbestijging nam koning Mohamed VI in grote lijnen afstand van de politiek van zijn vader. Hij ontsloeg Driss Basri, minister van Binnenlandse Zaken en de rechterhand van koning Hassan II, en in de ogen van velen de grootste beul van het regime. De nieuwe koning liet Abraham Serfaty (1926-2010), een prominente dissident en grootste opponent van het regime, die

bijna twintig jaar gevangen zat, na acht jaar ballingschap in Frankrijk terugkeren naar zijn geboorteland. Toch bleek de hoop dat Marokko zich onder Mohamed VI zou ontwikkelen tot een parlementaire democratie ongegrond. De nieuwe koning bleef de absolute machthebber. Ruim tien jaar na de troonsbestijging van Mohamed VI kwam er een einde aan de relatieve politieke rust in Marokko. Geïnspireerd door de opstanden in de buurlanden werden vanaf februari 2011, onder aanvoering van jongeren, regelmatig demonstraties gehouden tegen de corruptie, de persbreidel, de werkloosheid en de gebrekkige democratische structuur van de Marokkaanse staat. Als reactie op de demonstraties werd in juli 2011 een nieuwe Grondwet per referendum aangenomen, die het parlement meer bevoegdheden garandeert, en vonden er in november 2011 vervroegde parlementsverkiezingen plaats. Ondanks de hervormingen, die in de ogen van de demonstranten een wassen neus zijn, blijven de protesten tot op heden aanhouden.

Reeds in de jaren 1990 kondigde koning Hassan II een beperkte amnestie aan voor politieke gevangenen en ballingen. Deze maatregel maakte onderdeel uit van de groeiende liberalisatie, en was het gevolg van enerzijds de jarenlange strijd in binnen- en buitenland tegen de politieke onderdrukking van het Marokkaanse regime, en anderzijds het streven van Marokko om de betrekkingen te verbeteren met de Europese Gemeenschap. Op 9 september 1994 besloot een delegatie van het KMAN gebruik te maken van de amnestieregeling.⁶⁶ De KMAN-leden konden vanwege hun politieke banden jarenlang Marokko niet bezoeken. Journalist Harm Botje reisde mee met de delegatie naar Marokko, en maakte voor de VPRO-radio en NRC *Handelsblad* een oog- en tongverslag.

De delegatie loopt door de hal van het vliegveld. Een elektrische deur schuift open. Een dikke laag mensen klappt, zingt, schreeuwt, juicht. Vrouwen maken hoge schrille geluiden met hun tong. 'Welkom, welkom. We zweren dat we de strijd voor meer democratie en een rechtvaardige samenleving niet zullen opgeven' wordt er gezongen. KMAN-voorzitter Abdou Menebhi wordt op de schouders genomen. Mohamed Khojja wordt bijna doodgeknuffeld door zussen en nichten die om hem heen drommen. Een lange stoet toeterende auto's rijdt van het vliegveld naar het centrum van Casablanca. Schreeuwende mensen hangen uit de raampjes en maken het V-teken.⁶⁷

In het reisverslag schreef het KMAN: 'Het is de delegatie gebleken dat de organisaties van migranten een belangrijke rol kunnen spelen in het proces van verdergaande democratisering en sociaal-economische ontwikkeling van Marokko'.⁶⁸ In de ogen van het KMAN was er slechts een aarzelende eerste stap gezet om af te rekenen met de politieke onderdrukking van het Marokkaanse regime.

Van groter betekenis was het verzoeningsproces dat na de dood van koning Hassan II op gang was gekomen. In 2004 stelde koning Mohamed VI de *Instance Équité et Réconciliation (IER)* in. Tussen 2004 en 2006 deed deze voor de Arabische wereld unieke verzoeningscommissie onderzoek naar het zwarte verleden onder het bewind van koning Hassan II. In 2005 vertelden slachtoffers van het repressieve regime hun verhalen, die werden uitgezonden door de nationale en internationale televisie. Alle lagen van de Marokkaanse bevolking beseften tot welke verschrikkingen het veiligheidsapparaat, dat onder leiding stond van Driss Basri, in staat was.

Het eindrapport van de IER stelde dat Marokkanen in het buitenland eveneens slachtoffer waren van het repressieve regime onder koning Hassan II. Het rapport

concludeerde dat de Amicales een controleapparaat waren van het Marokkaanse regime en dat tegenstanders van het regime met intimidatie en geweld bejegend waren. Het rapport baseerde zich voornamelijk op een buitgemaakt dossier bij een inbraak in de Marokkaanse ambassade in Den Haag in de jaren 1980. Uit het dossier bleek dat de Amicales in opdracht van de Marokkaanse overheid tegenstanders van het regime bespioneerden en intimideerden. In zijn aanbevelingen onderstreepte de IER dat Marokko nieuwe betrekkingen moest aangaan met Marokkanen in het buitenland. Die betrekkingen moesten gebaseerd zijn op gelijkheid en gelijkwaardigheid. De officiële nationale mensenrechtenorganisatie, de *Conseil Consultatif des Droits de l'Homme* (CCDH), was verantwoordelijk voor de toepassing van de aanbevelingen. Vanuit maatschappelijke organisaties was veel kritiek op de uitvoering van de aanbevelingen. Ze vonden dat het verzoeningsproces niet ver genoeg ging: slachtoffers kregen een schadevergoeding, maar de daders bleven volledig buiten beeld.

Wat betreft de hernieuwde betrekkingen met Marokkanen in het buitenland deed de CCDH, in opdracht van koning Mohamed VI, aanbevelingen voor een nieuw Marokkaans emigrantenbeleid en specifiek voor de oprichting van een adviesorgaan voor Marokkanen in het buitenland.

Adviesraad voor Marokkanen in het buitenland

Ter gelegenheid van de 32ste verjaardag van de Groene Mars, op 6 november 2007, sprak koning Mohamed VI het Marokkaanse volk toe. De aanbevelingen van de CCDH in acht nemend, kondigde hij in zijn toespraak de oprichting van de *Conseil de la Communauté Marocaine à l'Étranger* (CCME, Adviesraad voor Marokkanen in het buitenland) aan.

Het democratische, op ontwikkeling gerichte proces dat ik voor ogen heb, vereist de deelname van alle Marokkanen, waar ze ook mogen zijn, in een geest van sterke verbondenheid en verantwoordelijk burgerschap. Mijn vele bezoeken in het land en mijn tomeloze inzet om ervoor te zorgen dat mijn burgers in Marokko een waardig leven leiden, komen overeen met het speciale belang dat ik hecht aan een fatsoenlijk leven voor onze medeburgers in het buitenland. Ik wil hen graag helpen hun legitieme wensen te realiseren en hun banden met het herkomstland, vooral spirituele, culturele en familiebanden, te versterken. We zullen een geleidelijke aanpak ontwikkelen om hun volwaardige participatie in alle aspecten van het publieke leven te garanderen. In dit verband heb ik besloten om een raad op te richten voor onze gemeenschap in het buitenland. Het zal een representatief, efficiënt en geloofwaardig instituut worden, dat onder mijn toezicht geplaatst zal worden, en mijn persoonlijke aandacht zal ontvangen.⁶⁹

In december 2007 benoemde koning Mohamed VI Driss el Yazami, journalist en mensenrechtenactivist, tot voorzitter van de CCME. De CCME, gevestigd in Rabat, opereert onder auspiciën van de koning en beschikt over een eigen budget. De CCME heeft 37 leden, voornamelijk uit Europa, waaronder vier Marokkaanse Nederlanders. Eén van die leden is Abdou Menebhi, de voormalige voorzitter van het Komitee Marokkaanse Arbeiders in Nederland. De actieve participatie van Abdou Menebhi, tijdens de jaren van lood met het KMAN een van de grootste opposanten van het Marokkaanse regi-

me in het buitenland, past duidelijk in de hernieuwde betrekkingen met Marokkanen in het buitenland die de Marokkaanse overheid voorstond. De leden zijn verdeeld over zes werkgroepen: 1) burgerschap en politieke participatie 2) cultuur, onderwijs en identiteit 3) gender en nieuwe generaties 4) bestuur en beleid 5) wetenschappelijke en technologische competenties ter bevordering van de onderlinge solidariteit en 6) religie en religieonderwijs. In alle werkgroepen zijn vaste waarnemers vertegenwoordigd van de belangrijkste ministeries, waaronder Islamitische Zaken, Emigrantenzaken, Sociale Zaken en Familiezaken, en instellingen die zich bezighouden met Marokkanen in het buitenland, zoals de Stichting Hassan II voor Marokkanen in het buitenland. De afzonderlijke werkgroepen organiseren eigen activiteiten, zoals conferenties, en formuleren hun adviezen en aanbevelingen tijdens ontmoetingen in de Marokkaanse hoofdstad. Daarnaast komt de *CCME* jaarlijks tweemaal plenair bijeen.

De voornaamste taak van de *CCME* is de Marokkaanse regering, in een termijn van vier jaar, adviseren over het Marokkaanse emigratiebeleid in het algemeen en de betrekkingen met Marokkanen in het buitenland in het bijzonder. De raad geeft bijvoorbeeld advies over de nationaliteitswetgeving, stemrecht voor Marokkanen in het buitenland en de verbetering van de juridische positie van Marokkanen, met name vrouwen, in het buitenland. Een duidelijke breuk met het verleden is dat migranten (en hun nakomelingen) zelf mee mogen beslissen en adviseren over de onderlinge verhoudingen. Voorheen lag de verantwoordelijkheid over het emigrantenbeleid bij vertegenwoordigers van de Marokkaanse overheid.

Nog voor de officiële oprichting kwam de *CCME* in Nederland onder vuur te liggen, door de adviserende rol van Tweede Kamerlid Khadija Arib (PvdA) namens de *CCDH*. In de Tweede Kamer ontstond hier ophef over. Pvv-leider Wilders vond dat zij haar Kamerlidmaatschap niet kon combineren met haar adviserende taken voor de Marokkaanse koning: 'Dat een Nederlands Kamerlid ook de Marokkaanse nationaliteit heeft vind ik al erg, maar dat ze dan ook nog eens gaat optreden als adviseur van een buitenlands staatshoofd die bovendien de religieus leider van zijn land is, vind ik volstrekt ontoelaatbaar. Arib heeft gewoon een dubbele loyaliteit'.⁷⁰ Ook na de oprichting bleef de *CCME* omstreden in Nederland. De meeste kritiek kwam uit Marokkaanse hoek. Schrijver Hassan Bahara zag de *CCME* als een obstakel voor de integratie van Marokkanen in de Nederlandse samenleving, omdat 'de *CCME* Marokkanen Marokkaans wil houden en de invloed op de Marokkaanse diaspora wil vergroten'.⁷¹ De publicist Mohammed Benzakour benadrukte dat het de *CCME* ontbreekt aan legitimiteit, draagvlak en bekendheid.

De jaarlijkse stroom miljarden euro's die de circa drie miljoen emigranten overmaken is de vetste melkkoe van Marokko. Het ene rapport na het andere alarmeert dat de 2e en 3e generatie de spaarcenten niet automatisch op de Banque Populaire stort, de vakantiedukaten liever verbrast aan de Spaanse kust, het huis liever koopt in Almere. De lappen Rif-grond, de winkel- en huizenbouw, de muziekindustrie, autogarages, werkgelegenheid – het hele investeringsklimaat komt in gevaar als deze melkkoe afslankt. In dit licht moeten we de oprichting van de Adviesraad zien. Het is een nieuw instrument in de tentakels van Marokko'.⁷²

De weerstand tegen de *CCME* in Nederland – in andere Europese landen veroorzaakte de oprichting van de *CCME* nauwelijks rumoer – kan deels verklaard worden door de

negatieve ervaringen met de Amicales in het verleden. In de kritiek op de *CCME* klonken oude beschuldigingen van bemoeienis en intimidatie aan het adres van de Marokkaanse overheid door. In de ogen van velen was de *CCME* een moderne variant van de Amicales. Voorzitter Driss el Yazami rechtvaardigde de oprichting van de *CCME* en benadrukte dat niet alleen de Marokkaanse regering banden aanhaalt met zijn emigranten. In een interview met *Trouw* stelde hij:

Geen enkele natiestaat geeft de banden met zijn staatsburgers op. Net als bijvoorbeeld Frankrijk en Italië een raad hebben voor hun onderdanen in het buitenland, heeft Marokko dat nu ook. Bovendien blijkt uit een enquête van de *CCME* dat Marokkanen zich verbonden voelen met hun land van herkomst en ook graag betrokken willen blijven. Het is niet alleen de staat die dit oplegt. De Marokkaanse overheid moet in geen geval de integratie van Marokkanen in hun migratieland belemmeren.⁷³

De eerste termijn van de *CCME* kwam in december 2011 ten einde. Een evaluatie van de voorgaande jaren moet leiden tot de inrichting en invulling van een nieuwe termijn. Gelet op de jonge geschiedenis van de *CCME* is het nog te vroeg om vast te stellen of deze nieuwe instelling erin zal slagen om het beleid van de Marokkaanse overheid te beïnvloeden. Wel is duidelijk dat Marokkanen in Nederland een specifieke positie innemen waardoor hun situatie afwijkt van Marokkaanse gemeenschappen in andere landen: de Marokkaans-Nederlandse gemeenschap kent een grote Berber-vertegenwoordiging, de meeste Marokkanen spreken als gevolg daarvan nauwelijks Frans of Arabisch en Marokkanen in Nederland nemen een kritische houding aan ten aanzien van de Marokkaanse overheid. Ondanks de specifieke kenmerken van de Marokkaanse gemeenschap in Nederland, bestaat er geen specifiek beleid van Marokko ten aanzien van Marokkanen in Nederland.

Conclusie

In dit hoofdstuk is onderzocht hoe de Marokkaanse emigratiepolitiek zich in de periode tussen 1960 en 2010 ontwikkeld heeft en hoe de veranderde perspectieven van de Marokkaanse overheid op de emigrantengemeenschap verklaard kunnen worden. De motieven van Marokko om banden aan te halen met geëmigreerde onderdanen wijken niet af van de motieven van andere herkomstlanden.

In dit hoofdstuk is bevestigd dat de Marokkaanse staat, net als andere niet-westerse landen, ingrijpt in de emigrantengemeenschappen bij vrees voor politieke dreiging die de binnenlandse politieke stabiliteit kan ondermijnen. De oprichting van de Amicales in 1973 had vooral te maken met die binnenlandse politieke context. Geconfronteerd met politieke instabiliteit in de jaren 1970, probeerde de Marokkaanse staat politieke activiteiten binnen en buiten de landsgrenzen te controleren en minimaliseren. Verder is gebleken dat ook in het Marokkaanse geval de perspectieven in de emigratiepolitiek verschoven van een sterke nadruk op politieke verbondenheid naar een sterke nadruk op economische en culturele verbondenheid. De belangrijkste reden hiervoor is het wegvallen van de politieke dreiging.

Net als bij andere niet-westerse herkomstlanden, riep de veranderde samenstelling van de emigrantengemeenschap nieuwe reacties op van de Marokkaanse staat. Vanaf

de jaren 1980 werden de Marokkaanse gemeenschappen in het buitenland groter en meer familie-georiënteerd. Door de sociale en politieke integratie van de *MRE* in Europese samenlevingen vreesde de koning dat hij de politieke loyaliteit en de economische bijdragen van zijn onderdanen in het buitenland zou verliezen. De Marokkaanse staat was genoodzaakt nieuw beleid te formuleren. Vanaf de jaren 1990 werd de integratie van de overzeese onderdanen niet langer bestreden. De Marokkaanse staat besefte dat alleen door de integratie van Marokkanen in Europa te accepteren een kans bestond op behoud van loyaliteit. Met de oprichting van een ministerie voor Marokkanen in het buitenland in 1990 wilde de Marokkaanse staat de sociale, economische en culturele banden met Marokkanen in het buitenland bevorderen. Met dit nieuwe ministerie beschouwde de Marokkaanse staat zijn buitenlandse onderdanen niet langer alleen als geëxporteerde arbeiders of potentiële politieke onruststokers. Ondanks de ambitieuze plannen en het veranderde discours rond *MRE* heeft het ministerie haar doelstellingen onvoldoende bereikt. In 2002 maakte het ministerie voor *MRE* een weinig succesvolle doorstart. In 2006 was sprake van een opleving toen het ministerie beschikking kreeg over een eigen budget, dat het in staat moest stellen om banden aan te halen met vooral jonge Marokkanen in het buitenland.

Na de troonswisseling in 1999 bleef Marokko op zoek gaan naar nieuwe manieren om banden aan te halen met de onderdanen in het buitenland. Met de oprichting van de *CCME* drong de koning aan op hernieuwde betrekkingen met Marokkanen in het buitenland, op basis van gelijkheid en gelijkwaardigheid. Marokkanen in het buitenland werden niet langer getypeerd als onderdanen, maar als medeburgers. De actieve participatie van voormalige opposanten van het Marokkaanse regime binnen *CCME* past in de hernieuwde betrekkingen met Marokkanen in het buitenland die de Marokkaanse staat voorstond. De oprichting van de *CCME* was een uitgestoken hand naar de Marokkanen in het buitenland, en vormt een duidelijke breuk met het verleden waarin de *Amicales*, als de lange arm van het regime, de belangrijkste raadgevers waren met betrekking tot beleid ten aanzien van Marokkanen in het buitenland.

Ofschoon het Marokkaanse overheidsbeleid ten aanzien van Marokkanen in het buitenland door de tijd veranderde, van lange arm naar uitgestoken hand, bleef het beleidsdoel min of meer hetzelfde: de Marokkaanse overheid wilde de geldstroom richting Marokko stimuleren en politieke (en later religieuze) dreiging inkapselen.